

KÉT KORSZAK KÖZÖTT*

Itt állunk a középén, ahol a múlt
és jelen hullámai találkoznak ...

Rendkívüli időket élünk. Egyetlen összetett esemény e rendkívüliség közös forrása. A világháború, amíg tartott, milliók küzdelmét jelentette egymás ellen, és e küzdelemben nemcsak azok Vettek részt, akik a fronton állottak. Amióta meg az úgynevezett békéket megkötötték, sok helyt milliók szenvedését jelenti az az állapot, amely a politikai és gazdasági eltolódások képében a világháborúnak közvetlen következménye. A történés folytonossága nem tűri, hogy akár egyetlen hang vagy kézmozdulat utóhatás nélkül essék ki a kollektív események egymásutánjából. Hogyne éreznők hát most is, tízegynéhány év után, annak befolyását, ami arányainál fogva az emberiségnek eddig megért legnagyobb katalizmája lett?

De nem magunkról, jelen külső állapotainkról akarok ez alkalommal beszélni, hanem arról a visszahatásról, amelyet ezek lelkünkre gyakoroltak. Mert hisz nyilvánvalóan mi emberek is másokká lettünk a rendkívüli események pörölycsapásai alatt; a legkegyetlenebb valóság gondolkozásunk, érzésmódunk, életfelfogásunk, világnézetünk megváltoztatása nélkül nem suhanhatott el a fejünk fölött. Hacsak az alkalmazkodásnak némi képességével rendelkeztek, mások lettek, mint voltak, az öregek, akik mélyen a rajvonat mögött figyeltek a háború borzalmára, és mások a tizenöt év előtti ifjak és férfiak, kiknek lelkét legnagyobb élményük, a háborúban való részvétel formálta. A harmadik nemzedék már csak mint gyermekemléket őrzi a háborús állapot ismeretét vagy éppenséggel csupán szóbeszéd által értesült arról. De viszont kezdetül fogva benne élt abban a gazdasági nyomorúságban, amelyet a világegés idézett elő, s amely e nemzedék testi-lelki fejlődését kényszerű módon határozta meg.

Bármennyire érdekes, kínálkozó is lenne az a direkt feladat: a most említett három korosztályt egymás mellé állítani, összemérni, s evvel kapcsolatban világnézeti szögből ahhoz az „ifjúsági“ problémához hozzászólni, amely az elmélet terén mint

*A Magyar Társadalomtudományi Társulat 1930 évi június 15.-iki közgyűlésén tartott elnöki megnyitóbeszéd.

újszerű orientáció, a gyakorlatban mint jogosnak hitt érvényesülés kívánsága jelentkezik: szíves engedelmséggel ez alkalommal elsősorban mégiscsak magamról fogok beszélni. Azon öregek közé tartozom, akik meglelt korban, kialakult nézetekkel érték meg, szenvedték végig a világháborút; akik tehát szellemi pluszként avval a tapasztalattal is rendelkeznek, amelyet a társadalmi állapotok elbírálására egy békés, normális korszaknak viszonyai nyújtottak. Tegyük már most fel a kérdést: mi maradt meg a régeből bennünk, öregekben; mennyire tudunk, mennyire kellett az új viszonyokhoz alkalmazkodni; mennyit és mit tekintünk még mindig olyasvalaminek, amihez a külső változások ellenére is szívósan ragaszkodunk? Ha mások nevében nem is beszélhetek, önana-lízisem és — vallomásom sok vonatkozásban bizonyára az általánosabb jellegű korrajz képét fogja majd magán viselni. Manapság aristophanesi élességgel és turgenyevi mélységgel szeretnék némelyek az öregeknek és a fiataloknak világfelfogását egymással szembeállítani. Hátha végső következtetésként majd az sül ki fejtegetéseimből, hogy az ifjak nem is annyira újszerűek és ifjak, mint ahogy sok esetben gondolják magukról és mi öregek a lát-szat ellenére sem vagyunk még öregek?

I.

Mi, régibb nemzedék, mielőtt a legnagyobb történeti időket megértük volna, egészen a *hisztorizmus* légkörében éltünk. Bármily paradoxonnak lássék is. úgy van: történeti valóság és történelmi gondolkozásmód gyakran ellenségei egymásnak. Csak nyugodt, békés időben ér rá az ember a minden áron való hisztorizálásra. S mi ezt sokféle téren és formában tettük meg, mint annak a 19. századnak gyermekei, amely az előző kor felvilágosodásával szemben az általános emberi tulajdonságok hangsúlyozása helyett épp a históriai elkülönülések meglátását, gondolati feldolgozását tartotta a maga sajátos feladatának.

Már az iskolában szereztük meg a történet szeretetét és a történelmi felfogásmódnak készségét, mint ahogy a korszellem kívánságait e tekintetből is a pedagógia mutatta fel a legpregnansabb alakban. A túlzások nem hiányoztak. Ide sorolom például azt a badar meggyőződést — pedig ez tantervekben és tanítási módokban is kifejezésre jutott — „hogy a növendékeknek a szellemi fejlődés azon fokozatain kell áthaladniok, melyeken át maga az emberiség művelődése mai állására jutott“ (Kármán Mór, Paedag. dolgoz. I. 45. 1.). Egyik pedagógusunk meg nem elégedett meg avval, hogy a nemzeti tárgyak — tehát javarészt történetiek — fog-

lajják el a tanításnak középponti helyét, hanem az egyetemes történetet jelentette ki a középiskola centrális tárgyának, a „hisztorizált szociális embert“ volt csak hajlandó művelt embernek elfogadni (Schneller István, Javaslat a kolozsvári orsz. tanárképzőintézet gyakorló középiskolájára vonatkozólag, 1918. 47. köv. 1.). Az élet azután hatásukban mutatta be az ilyenféle tanítás eredményeit, szertelenségeit is. A tudós, a bölcsész még az elmélet és rendszerezés rovására is históriát írt; ezért nem tudott a mi tudományunk, a szociológia oly sok ideig elméleti formát ölteni. A művész meg saját géniusza helyett letűnt iskolákhoz való kapcsolatát kereste. Talán még az államférfiakat is kelleténél jobban kötötték meg a történeti hagyományok. Ha a mindennapi élet megnyilatkozásaitól eltekintünk, csak a győzelmesen előretörő technika reszisztált, A történelmi gondolkodás túlzásainak is volt benne részük, hogy az ellentétet könyvtudás és gyakorlati élet között olykor nagyobb-nak láttuk, mint szabad lett volna.

Az újabb idők — ebben semmi kétség sincsen — átlökték a hisztorizmusnak burkát. Az újszerű helyzet megsokszorozódott nehéz feladatok elé állította a mi nemzetünket is, s figyelmét a távolmúlt háttérbeszorításával a jelen felé fordította. Mozgalmas idők a pusztá hisztorizálásnak alkonyát szokták jelenteni. A múlt század reform-korszakában féltette Széchenyi a magyart a régi dicsőségért rajongó ábrándképektől; a német filozófus, Nietzsche, közvetlenül a 71-es győzelem után óvta népét az akaratot bénító múltbeteintéstől (Kornis, Kultúra és nemzet. 109. köv. 1.).

Még ha vissza is utasítanók az angolszász pragmatizmust, amely még az igazságot is az élet küzdelmében mutatkozó haszon és siker szerint akarja elbírálni, a változott viszonyok között készségesen csatlakozunk sok olyasminek követeléséhez, amit annak a görög szónak a latin ellenpárjával, az *aktivizmus-sal fejeznek* ki az új világnézet akaraterős hirdetői (1. u. o. 85. köv. 1.). Ha valamikor, úgy most kell iskoláinkban, tanulmányainkban, elméleti és erkölcsi tudásunkban arra a célra berendezkednünk, hogy Irinn a nemzetek versenyében az egész közösség, benn az egyéni rátermettség küzdelmében az egyes ember minél nagyobb felkészültséggel töltsse be helyét. A megcsönkített ország mindannyiunktól fokozott munkát igényel, ha ragaszkodunk a reményhez, hogy a beteg szervek idővel reparálódni fognak. Túlságos nagy áron megszerzett állami önállóságunk eddig nem ismert újszerű feladatokat jelent számunkra, s nemzetközi kapcsolatok megteremtését és ápolását keresi. Sűrített belső társadalmi életünk nagyobb energia-források és erő kifejtések szükségét támasztja, hiszen kétőzött súllyal nehezedik ránk a végzet: annyival többen vagyunk,

amennyivel nehezebb a megélés. S ennek a megfeszített munkának természetesen a tetterre átváltható gyakorlat jegyében kellene folyónia, s az a munka a jelenre irányított figyelmet, a jelen állapotok és szükségletek ismeretét kívánja előfeltételül.

Mindezt csakugyan így tudjuk, így gondoljuk mi is. De az következik-e már most ebből, hogy a történettantitást iskoláinkban ejtsük el vagy hogy a „hasznos“ tudnivalók érdekében akár lényegesen szorítsuk meg? Hazai történetünkre vonatkozólag ezt bizonytalansággal fogja kívánni; történetünk tudatosítása mindenkor nemzeti existenciánknak egyik alappillére marad. A nemzeti érzés a háború alatt és után intenzívebbé, mert élményszerűbbé lett; már e nagy változás sem tűrné meg a hazai emlékek elhanyagolását. Az elvek sajátságos ironiája, hogy míg az elmúlt liberális korszak — belső természetével ellentétben — kedvelte a történeti tanulmányokat, addig a mai társadalmi felfogás, amely pedig egészen véve kollektív jellegű, mindenáron anhisztorikus szeretne lenni. A hisztorizálást tehát már elvszerű következeteségből sem ejthetjük el, s legföllebb az anyagválogatásnak és tanításnak módja változik majd a korszerű kívánalmaknak megfelelően. Mint ahogy a történetet általában, úgy hazai történetünket is jelenre vonatkoztatott fontosságában kell majd előadnunk. Múlt és jelen között az ellentét rögtön megszűnik, mihelyt a múltnak ismeretét a jelen valóság aktív erőtenyezőjévé, lelki készségévé tettem meg. A történettudás sohasem öncél a praktikus életben, hanem érzelmek mozgatója, tettek erőforrása. Még o. tudományak is kényszerűen kötelek elve: a múltat a jelen szögéből látni és elbírálni. Történettudomány lényegében nem egyéb, mint újból és újból megismételt kísérlet, hogy a tegnap állapotait a ma változott szempontjaihoz és kategóriáihoz mérjük.

És ezek a tételek, melyeket itt általánosságban állapítottam meg, érvényesek arra a tanulmánykörösre is, amelyet a modernizmus harcosai előszeretettel választanak ki támadásaik tárgyául, érvényes a klasszikus nyelvekre is. A praktikus élet minden sérelme nélkül kelhetnek védelmőkre, ha az imént mondottakat figyelmen kívül nem hagyom és hogyha a tanulás köteleességét azokra szorítom, akiknek a klasszikus ismeretekre valóban szükségük van. Rég túl vagyunk azon az időpontra, amidőn még az általános műveltség nevében lehetett görögöt és latint követelni. A művelődés erős demokratizálódása ennél tágabbá tette a kérdéses fogalmat, s ma már a humánus ismeretekben való jártasság a habitus culturalis-nak egy egész különös esetét jelenti. De viszont ugyancsak az a demokratizálódás nem terjedhet odáig, hogy egyenlőségi elvével a papot, a tanárt, a jogászt és az orvost azon

ismeretek elsajátításától fossza meg, amelyek nélkül azok hivatásos munkájukat nem fogják tudni majd a megkívánt színvonalon elvégezni. Nemcsak Európának, hanem az egész világnak iskolaügye súlyos válságon megy a mai időkben keresztül. A háború befejezése óta középiskolákban és egyetemeken a hallgatóságnak száma mindenütt hihetetlenül megnövekedett. Ennek természetes következménye azután, hogy a hagyományos típusú iskolákban az oda nem való elemek felszaporodása a régi tanulmányi rendet és tudás-szintet komolyan fenyegeti. Minden lelkiismeretes pedagógusnak legfőbb feladata manapság, hogy ezen veszedelmes irányzat ellen az óvóintézkedéseket megtegye. Nem az egyenlősítésnek tett újabb és újabb engedmények vezetnek itt a célhoz, bármennyire népszerűek is legyenek, hanem itt csak az a becsületes igyekezet segíthet, amely a legmagasabb intelligencia számára a régóta bevált tanulmányi rendet és a vele kapcsolatos kultúr-nívót mindenáron biztosítani akarja. Már pedig semmi sem tartozik annyira közvetlenül ehhez a nivóhoz, mint műveltségünk forrásaival, az antik emlékekkel a szellemi összekötést fenn tartani.

II.

Bármennyire jelentős is az a körülmény, hogy minő állást foglal el a kultúremler saját múltjával szemben, mindenre kiterjedő szerepénél fogva még fontosabb az a kérdés, melyet most folytatólag hozok szóba: milyen viszonyban látjuk az *egyént a társadalommal, az államokkal?* Csak egészen nagy vonásokban fogom a problémát tárgyalni a közelmúlt és a mai időknek felfogásával kapcsolatban. Itt a részletezés összehasonlító kultúrtörténettel lenne egyértelmű.

Mi öregek a század elejéig akaratlanul is a „*liberalizmus*” gondolkodásában osztoztunk. Nem mintha valamennyien esküdtünk volna reá. E különben sem egységes és ellenmondás nélküli világnézetnek egynémely követelménye ellen már akkor is kifogást emelt egyikünk-másikunk. De nagyjában véve „liberális” volt a korszellem, s ez alól tudvalevőleg senkisémm vonhatja ki magát.

A felfogásmód középpontjában — a latin műszó alapértelmének megfelelően — a „szabadság” negatív fogalma állott. Lehetőleg ment lenni minden feszélyezéstől, az egyén készségeinek és képességeinek szabad teret biztosítani: ez volt akkor az általános nízus. Ez pedig nemcsak társadalmi szervezetlenséget jelentett, de egyenes kerülését és elvi tagadását jelentette sok olyan organizációnak, aminőt a mai napok egész természetesnek képzelnék.

Szabadságával azután kiki a maga foglalkozási körében iparkodott a legmegfelelőbbben élni. A tudomány embere a tanítási és tanulási szabadságért lelkesedett (kulturális liberalizmus); a politikus az úgynevezett szabadságjogokat hangsúlyozta különös nyomatékkal, ha ugyan nem Ausztriával szemben, a tulajdonképpeni közjogi kérdésben gyakorolhatta szeparációs ellenzéki hajlamát (politikai liberalizmus); a gazdasági élet meg — saját erőire támaszkodva — a szabad verseny formái között kereste boldogulásának útjait (gazdasági liberalizmus). Hatóságok, minisztériumok jól érezték magukat ez életberendezkedés mellett; mindenesetre kevesebb dolguk volt, mint manapság.

Mondottam már, hogy a liberalizmus, legalább is az a történeti jelenség, amely nálunk annak idején e névre hallgatott, nem volt belső ellentétektől mentes. A mi társadalmunk sohasem volt elég erős ahhoz, hogy magát a központi hatalomtól kellőképp függetleníteni tudta volna. Az így keletkezett lótlás-futásról azonban már nem állapították meg az érdekelt urak, hogy az állammentes „liberális“ eljárásmodnak alig volt mondható (a demokratiko-liberális rendszer korrupciója). De elvileg sokkal aggályosabbnak látszik ennél, hogy a „szabad“ egyén jelszavát hangoztatva vígan hisztorizáltunk, s hogy liberálisoknak és nacionalistáknak egyidőben éreztük magunkat. Hogy ez utóbbi a következetes érzés- és gondolkozásmodnak rovására esik, mert „liberális“ és „nacionális“ inkongruens fogalmak, mivel előbbi, amiként az „emberi és polgári jogok“ francia forrásából eredt, úgy már eredeténél fogva az általános emberivel tart főnn közelebbi rokonságot mindez kevés embernek jutott az eszébe. Talán nem is annyira szociális szellemtől fűtött eszme volt az a régi nacionalizmus, mint inkább a faji önérzettől duzzadó egyéni állapot. Egészért következetes, minden ízében homogén világnézetet különben sem lehet a társadalmi valóságra ráerőszakolni, éppenséggel nem a liberalizmus esetében, amely másunnan kölcsönzött kiegészítésekre sűrűn rászorult, mivel — mondottuk — első sorban negatív természetű.

Első sorban, de nem kizárólag. Teljesen igazságtalan bírálatot mondanánk a liberalizmusról, ha észre nem vennők pozitív hátterét. Szabadságot féltő tilalmait az egyéni erők érdekében hangoztatta, s ezzel egyszersmind a magának elég, legalább is a magára támaszkodó és magában bizakodó *egyént* emelte ideáljává. Talán sok túlzás volt ebben az individualisztikus hitben. Talán környezetétől függetlenebbnek és erősebbnek gondolta az egyént a liberalizmus, mint amennyire ez a valóságnak megfelel, s így őt — ha legfőbb „manco“-jától, a társas áttekintés és átfogás hiá-

nyától el is tekintünk — már az alapfelfogásnak hibája is terheli. De viszont a másik oldalon állva nem tagadhatjuk, hogy bölcsészetét, midőn individualistának vallotta magát, az egyedüli lelki realitásra, az egyéni lélekre alapította, mert hisz csak ennek megtörésében tapasztalhatjuk és ismerhetjük meg a társas tüneményeket is. S ami ennél a gyakorlat szempontjából fontosabb, nem vonhatjuk kétségbe azt sem, hogy a liberalizmus, midőn az emberi haladás legfőbb tényezőinek, az egyéni tehetségnek és akaratereinek szabad utat nyitott, ezzel a szellemileg független, az önérzetes, a bátor ítéletű és nyilatkozású embertípusnak jó iskolájává lett.

Amint tetszik látni, rég elmúlt időkről beszélünk. A *szociális szellem*, amely már jóval a háború előtt háttérbe kezdte szorítani az individuálisát, a háború után, s nem utolsó sorban ennek következményei miatt annyira megnövekedett, hogy a jelent az imént vázolt állapotoknak valóságos ellentétébe fordította át. Lássuk a nagy változást legfeltűnőbb és legfontosabb megnyilatkozásaiban-

A *vallásos érzés* — hogy a legmagasabb függési viszonyal kezdjem — a liberális korszak indifferenzizmusához képest erőben gyarapodott, főleg a katolicizmus körében. Mozgalmas, nyilvános életet teremtő szervezetek folytatják azt a munkát, amelyet egy, szociális érzéssel kivételesen megáldott próféta kezdeményezett. Mindezzel némi ellentétben az *erkölcsi*, különösen a *család-erkölcsi* állapotok ijesztő romlását tapasztaljuk manapság. Vallás és erkölcs többé nem mutat szorosabb kapcsolatot; az orgona hangjai sem a birth-controltól vagy egykétől, sem a könnyelmű válaszoktól, sőt még az öngyilkosságtól sem riasztják el az embereket.

A *nemzeti érzés*, amennyire tért veszített, összébbszorult országunk megcsonkítása által, annyira intenzívebbé lett, mélyült. Mintha a revízió gondolatában egyek lennénk valamennyien és baloldali honfitársaink — ha optimizmusom nem csal — csak a gondolat hirdetésében tartózkodóbbak. A nemzeti érzésnek mélyülésével függ össze, hogy szociális vonatkozásaiban a faj kérdésétől sem idegenkedünk már és hogy a hangos antiszemizmusnak elítélése megfér azzal a józan és higgadt belátással, hogy egy idegen fajta terjeszkedése a magyarság rovására nem történhetik.

Már az eddig vázolt fejlődés is a kollektivizmusnak, a közösségi eszmének útirányába mutat. Még feltűnőbb lesz a változásoknak ez a menete, hogyha az *egyén és állam* viszonyára nézve keresünk feleletet. Mintha a háború óta minden körülmény arra álfégső eredményre dolgozott volna, hogy a kapocs állam és egyén között minden vonatkozásban mentől közvetlenebb, szorosabb, nélkülözhetetlenebb legyen. Az egyik oldalról az egyéni

erők igénybevételének és ellenőrzésének szüksége, a másiktól a ráutaltság az állami támogatásra segítette ezt a helyzetet elő.

Már maga a háború fokozottabb és koncentrikusabb működésre indította az állami szervezetet, s az utóbb bekövetkezett forradalmi állapotok úgyszólván a mai napig nem túrték, hogy a központi hatalom ebből az erőfeszüléséből engedjen. A gazdasági források nagy áttekintését és racionalizált kezelését igényelte már maga a háború, s mindez további állami feladatnak annyival inkább megmaradt, mert mintha az ilyen szünoptikus intézkedések nélkül az utóbb ránk zúdult gazdasági romlásan sehogysem lehetne segíteni. Nálunk a „társadalom“ mindig szegény volt, most szegényebb, mint valaha, s így ne csodálkozzunk azon, hogy — egy gazdasági világválság hullámvölgyében — mezőgazdaság, ipar és kereskedelem, kultúra és népjólét, egyszóval minden és mindenki az államtól várja boldogulását. Nálunk tulajdonképpen csak két társadalmi kategória rendelkezik annyi vagyonnal, hogy kellő áldozatok árán másokon is tudjon segíteni: az arisztokraták és az idegen plutokraták osztálya. Ők azonban nem teszik meg, amit várnak tőlük, s evvel csak azt a közhangulatot szilárdítják meg, amely — persze megint csak az állami intervenció segítségével — érdekeinek figyelembevétele nélkül keresi az igazságosabb társadalmi berendezkedésnek módjait. Nálunk most a legveszedelmesebb, mert nehezen leküzdhető circulus vitiosus mindenesetre megvan gazdasági függetlenség és állami gondoskodás között: amennyivel nagyobb mértékben vesszük az állami támogatást igénybe, mert többé-kevésbé kénytelenek vagyunk vele, annyival kevésbé leszünk majd képesek arra, hogy valaha is a magunk lábán álljunk.

Pedig — sajátságos ellentétben tényleges gyámoltalanságunkkal — manapság minden érdek, legyen ez politikai, gazdasági vagy kulturális, azon igyekszik, hogy tömörülés, csoportosulás által adjon erőt kívánságainak, biztosítsa a maga érvényesülését. Soha annyi *párt, szövetséget, egyesület* vagy *társulat* nem volt mint manapság. Hajdanában, a liberális korszak idejében, csak a munkásság értett ahhoz, hogy miként kell a közös cél szolgálatában közös szellemet teremteni. Nálunk az úgynevezett polgári társadalom annyira messze állott akkor az efféle gondolat' tói, hogy — a további szociális fejlődés legnagyobb kárára — még a szakszervezetekről sem vett igen tudomást, s ezek alakulására, működésére saját tagjai által semmi módon befolyást nem gyakorolt. Ez azután a legfőbb oka annak, hogy nálunk a munkásság idegen vezetés alatt még mindig mintegy idegen test a nemzeti szervezetben, holott külföldön — a nyugati nagy álla-

mokban — a műveltség magasabb fokán álló osztály-transzflugák a munkásság és a nemzeti felelősségérzet között tartós kapcsolatot létesítettek.

De amiből hajdan kevés volt, avval fölös számban rendelkezünk manapság: a társulás legkülönbözőbb fajtáival, formáival. É vonatkozásban egyenes túlbuzgóságról beszélhetünk, mert a gomba módra keletkező egyesületek mögött nagyon gyakran nem találjuk meg a virágzásukhoz szükséges reális erőt. Mintha az *insztitucionalizmus* betegsége fenyegetné a mai idöket: az állam mindenhatóságán kívül egyáltalán minden szervezkedésnek mindenhatóságában szeretnek hinni az emberek. Kétségtelenül közel állunk a felfogáshoz, hogy a pártba tömörülés eo ipso politikai bölcseséget jelent, a gazdasági egyesülés jólétet, a tudománypolitikai intézkedés — tudományt. Hajlamosak vagyunk szem elöl téveszteni a2;t a tényezőt, mely a kollektív munkánál is legföbbs biztosítéka a sikeres eredménynek: az egyéni rátermettséget.

Két ellentétes világot állítottak egymással szembe eddigi fejtegetéseink. Az egyik oldalon a közelmúlt ideálját: az *atomizált* embert mutattuk be, a másikon a *kollektív* embert, kit a jelenkor eszményének mondhatunk. Ott arról volt szó: az egyén elöl lehetőleg minden akadályt elhárítani, minden függési viszonyát megszüntetni, amely szabad fejlődésének útjában van; itt ellenkezőleg arról, hogy elsősorban ne is az egyesre, hanem valamely egészre legyünk tekintettel, s az egyest még e körön belül is mindama védelmi eszközökkel ruházzuk fel, amelyeket számára társas küzdelmeiben az egészhez való tartozása nyújthat.

Természetesen messze állok attól, hogy a kollektív szempont érvényesülését lebecsüljem; sőt jelen korunk egyik legföbbs érdemének ismerem el, hogy szünoptikusan néz és hogy a közelmúltnak olykor könnyelmű, olykor tanácstalan individualizmusával szakítva az erőtömörítésnek és — szervezésnek fontosságát belátja. Az állami beavatkozás kérdéseiben sem merném a *laissez-iaire* elvét, épenséggel a gazdasági életre vonatkozóan, fönn tartás nélkül hirdetni. A kapitalizmus mindenkor csak a maga rideg törvényeinek szeretne engedelmeskedni, jellegénél fogva magán bordja antinacionális és antiszociális vonásait, amelyek ellen az államnak annyival inkább állást kellene foglalnia, mert különben saját tekintélyét és hatalmát a nemzetközi kapitalizmus gyüri maga alá. De mindezt tudva és megengedve, az állami beavatkozások mértékét más vonatkozásban még mindig túlságosnak ítéelhetjük, s különösen az állami gyámkodás egynémely módja ellen lehet megokolt kifogásunk. A liberális idökben bizonyára sokszor fel lehetett vetni a kérdést, hogy nem kellene-e a szabad

verseny visszaéléseit állami intézkedések által korlátozni, s ily módon támogatásban részesíteni a támogatásra szorulókat. Nem lehetne-e, kérдем, most, a kollektív eszmék virágkorában, ellenkezőleg komoly megfontolás tárgyává tennünk, hogy a fölösleges és céltalan gyámkodás korlátozására nem érkezett-e el az idő, s nem igényelnének-e az emberek egyáltalán kevesebb feszélyezést, több függetlenséget és szabadabb mozgást, ha az egyéni erőknél kellő kialakulását és kifejlesztését várjuk el tőlük?

Szükségtelen vagy nem megfelelő formában nyújtott gondoskodás nem csupán fölösleges, de egyenesen káros is lehet. Példámat a társadalmi biztosítás köréből fogom venni: a munkások betegsegélyezéséből. Előttem fekszik — francia kiadásban — *Dr. E. Liek* közkézen forgó munkája (*Les méfaits des assurances sociales en Allemagne*, Paris, 1929), s mivel a német viszonyok — úgy nagyjában véve — fedik a mienket, a könyv egy-két jól dokumentált tételét fogom bemutatni. „A betegség esetére szóló biztosítás elnyomja a beteg ellenálló képességét, elősegíti a test és lélek puhaságát és a betegség szándékos eternizálásához vezet“ (39. l.). Lengyelországban „nihilitis“-ben szenvedőknek nevezik a betegpénztárak szimulánsait. „Az eredeti cél eltolódásával — mondja Liek — a beteg-biztosítás jelenleg és sok helyütt nem is annyira a betegek gyógyítására szolgál, mint inkább a pillanatnyi gazdasági bajok orvoslására“ (43. l.). De nemcsak a munkás munkaképességét és teljesítményeit demoralizálja ez a helytelen gondoskodási mód, hanem az orvosi foglalkozást is. Ez megszűnt a szabad pályák egyike lenni, az orvosi kar szocializálódott, proletarizálódott; az orvosi tudás és erkölcs a gyors, felületes tömegkezelés következtében erősen aláhanyatlott. „Nem ismerek megint foglalkozást — állítja a szerző — amely alig 40 év lefolyása alatt (Németországról van szó!) nagyobb esést mutatna, mint ép az orvosi“ (18. l.). Liek észleleteit és megállapításait más szakemberekéi teljes mértékben megerősítik (v. ö. pl. Prof. Dr. A. A. Friedländer munkáját: *Medizin und Politik, Kultur- und Wirtschaftspolitik*. Stuttgart, 1929, 74. köv. l.).

Nem csekély jelentőségű kérdésről van felhozott példánkban szó. Minden társadalomban a gazdasági gyarapodás és a kultúra a munkakészségen fordul meg. A most sokat emlegetett Amerikát egy tekintetből mindenesetre mintaképének tekintheti a baj baktekült öreg Európa: ott többet, kitartóbban és céltudatosabban dolgoznak az emberek, mint bárhol egyebütt. Az aktivizmus fogalmával kapcsolatban már szólottunk arról, hogy adott nehéz viszonyaink között az erőmegfeszítésnek, a többmunkának és többterelésnek kritikus időpontja számunkra is elérkezett. Határozott

módon és formában kell tehát azt az állami intézményt elítélnünk, amely a munkást ép mai teendőink között csábítja a táp-pénz-vadászásra, a semmittevésre.

Valamikor Herbert Spencer szedegette össze nagy buzgósággal és tudással saját korának példáit annak bizonyítására, hogy a túlzott állami hatalom és beavatkozás, az étatizmus, bajokat és károkat is okoz. Nem kell Spencer mechanikai felfogását, a társadalmi erők optimista egyensúly-elméletét a magunkévé tennünk, hogy mégis azon a nézeten legyünk, hogy az olyan végletes eset, mint az imént bemutatott s aminőről az angol filozófusnak a maga korában még fogalma sem lehetett, az ő antiétatizmusának sok tekintetben igazat ad. A bajok orvosságát megtalálni nem a mi feladatunk. Hogy valahogyan módját kell ejteni annak, hogy családjával együtt a beteg munkás is megélhessen és gyógyíthassa magát, ez minden vitán felül álló szociális tétel. Mai korunk legszebb vonását ép abban fedezem fel, hogy erő& szociális érzéke van — a liberalizmus bűnös nemtörődömségével szemben — a gazdaságilag gyengék, a szegények és elesettek nagy tömegei iránt. De a szociális segítségnek módja talán mégsem vezet szükségkép a munka demoralizálásán keresztül. Amerikában — úgy hallom — ahol a munka éthosza valósággal vállalási formát ölt (Kisléghi Nagy Dénes, Az emberi munka bölcselete, 60. l.), nincsen társadalombiztosítás sem a betegség, sem az agkori rokkantság, sem a munkahiány esetében, mert a magasabb munkabérek mindezt többé-kevésbé fölöslegessé teszik. Talán nálunk is a társadalomnak, a társadalom egyes csoportjainak és tagjainak gazdasági megerősítése lenne az az egyenes út, amelyen haladva nem kellene azután a fölösleges, céltévesztett, káros segélyezések és támogatások útvesztőire tévedni. A mezőgazdasági nincstelenekekről manapság sokat beszélnek; tessék őket — de tán nem a kalocsai recept szerint — egy kis földhöz juttatni. A középosztály válsága még mindig egyik legégetőbb gondja társadalmunknak; talán a hivatalnoki fizetések lényegesebb emelése lehetővé tenné, hogy még a romokból is új élet fakadjon.

III.

Elmélkedéseink legmélyén az *embertípus* kérdése fekszik. Minők a mai emberek és minőknek kellene lenniök, hogy sajátos feladataiknak eleget tehessenek? Pusztán gazdasági problémák fejtegetésével ilyesmire nem kapunk feleletet és a gazdasági állapotokat nem is lehet az itt tapasztalható hibák egyedüli forrása-

nak megjelölni. Generálisabb okok működnek itt közre a végső eredmény létrehozásában, s mintha az alaphiba már magában az emberről alkotott *eszményben* jelenek.

Korunk az *egész ember* helyett mindjobban a csak számot jelentő *tömegembert* vagy jobbik esetben: *az osztályembert* juttatja szóhoz és őt fogadja el egyszersmind a viszonyaink közt legmegfelelőbb ideáljának. Valamikor, a görög köztársaságokban és azután a renaissance idejében nem így volt a dolog s az egyetemes szellemi áramlat erejével utoljára a német neo-humanizmus gondolt ki kevésbé reális, de szép képet az egész emberről. Azóta nemcsak az a művelődési tartalom veszítette el jelentőségét, amellyel ez a nevelési irány a kereteket kitöltötte, de mintha annak lehetősége is megszűnt volna, hogy az egész ember eszményét továbbra is fönntarthassuk. A modern demokratizmus és a legújabb kollektívizmus egyetlen hullám-hosszban találkoztak, hogy a magasabbrendű egyéniség megszületését megnehezítsék. Iskoláinkban a tudást egyenlősíteni törekszünk, nem törődve avval a követelménnyel, amelyet a kulturális haladás a fokozott és részletezőbb ismeretek formájában a modern emberrel szemben támaszt (a kultúra ez ellaposításáról beszédem első részében már szóltam). A kollektivistikus szellem meg — a maga osztályok szerint elkülönülő ideológiájával — mindenáron a foglalkozásnak vagy érdekeknek egyszerű képviselőjévé akarja a modern embert ledegradálni. Elméletben több akaratot, nagyobb erőkifejtést követelünk ugyan az egyéntől, de már az akaratfejlődésnek élettani és társadalmi feltételeire nem gondolunk, elsősorban az alkalmazkodás szükségét hangoztatjuk mindenütt, mindent az államtól vagy egyéb protegáló hatalmaktól várunk, beérjük az osztályöntudattal és az egyéni akarat magasabb megnyilatkozásait vezetői kvalitásnak hagyjuk meg. A szűkebb környezetéhez és ennek feladataihoz simuló átlag-ember: íme a kor-ideál.

Mi tudósok és tanárok, főleg saját működésünk körén belül tapasztaljuk a múlt kevésbé örvendetes változását. Tanítványaink kizárólagosan diplomát akarnak szerezni; egészen kivételes az igyekezet, hogy valaki elméleti képességeinek, akaratának minden megfeszítésével tudós egyéniséggé formálódjék. Tudománypolitikai szempontok a tisztán tudományosak helyett köztünk tanárok között is túltengőek és mindenek előtt bizonyos függési viszony állja útját annak, hogy a tudomány önzetlen érdekeinek addig a határig legyünk bátor szószólói, mint amennyire ez kívánatos lenne. Saját magunkra vessünk hát követ, ha a tudomány, az egyetem autonómiája a nagyközönség szemében nem rokonszenves, a kormányzat előtt meg nem a kellő tisztelet tárgya. Manapság nem

nagy dolog: a hatalom szavával tanszékeket beszüntetni, átminősíteni, felállítani, önkényesen betölteni a közvélemény részvétele, ellenmondása nélkül.

Pedig nemcsak a tudósok körében, hanem a társadalom minden rétegében a saját feje szerint gondolkozó és akaró egyéniség marad az elérendő példakép. A végső célt — tudvalévőleg — a nemzetnevelésben is lehetőén magasra kell kitűzni, ha a tényleges eredmény nivóját emelni akarjuk. Megengedem, hogy az osztályérdekek heves összeütközése idején a szocializált, egalizált, mechanizált, sablonizált közkatonák tömege nagyobb átütő erővel harcol, mint az önakaratú egyének csoportja. De az élet nemcsak osztályharcból áll; sőt nekünk a béke rendes idejére kell berendezkednünk, s ilyenkor csak a függetlenül és önállóan gondolkozó emberektől várhatunk olyan magatartást, melyet a szó igaz értelmében és nemcsak látszat keltésével mondhatunk „demokratikusának. Nekünk öregeknek már a múltban ez volt a meggyőződésünk — ezért vallottuk egy kissé a politikai illuzionizmusnak tanát— s a világ nem változott meg annyira, hogy meggyőződésünkön — akár a jelen viszonyok között — változtatni kellene.

A liberalizmusnak nem minden ok nélkül vetették szemére, hogy némi kizárólagossággal helyez súlyt az értelmi képességekre, a tudásra, tehát hogy intellektualista. De a liberalizmus — mint láttuk — mégsem gördített akadályt az emberi akarat szabad kifejlődése elé. Mai belátásunk tán a voluntarizmus felé hajlik; az emberben az erkölcsi lényt többre becsüljük, mint a még oly gazdag ismereteknek és még oly mély tudományosságának birtokosát, s az iskolákban a cselekvés, az öntevékenység pedagógiáját szorgalmazzuk. De hogy e jobb belátásunknak és értékelésünknek az életben is érvényt szerezhessünk, ahhoz mindenk előtt szükséges, hogy az egyéni autarkiából annyit, amennyit az egész ember ideálja megkíván, régi jogaiba helyezzünk vissza és hogy folytatólag ama szociális feltételeket teremtsük elő, amelyek a független akarat kialakulásának előfeltételei. Erősíteni, sokhelyt megteremtteni a társadalmat az állami omnipotenciával szemben, kiküszöbölni a fölös állami beavatkozások hátrányait és hibáit, gyengíteni a bürokratizmus szerepét és jelentőségét, hitet ébresztetni a magára támaszkodó, magában bizakodó egyénben: ez a program jól egészíti ki kollektív szellemtől hordott korunknak azt a buzgóságát, amellyel másoknak, osztályrészeseknek és mindenfelül az egész közösségnek, a nemzetnek segítségére sietünk.

Hornyánszky Gyula